

En este libro encontrarás las herramientas suficientes para continuar el aprendizaje de la lengua escrita en náhuatl y en español; con él podrás iniciar el conocimiento de algunas características de estas lenguas, así como continuar el desarrollo de las habilidades de la lectura y escritura.

Ipan ni ixpowalamochtli tijpantis nejneltolli tlen mitskualmatis mitswikas kampa mitsmatiltis tlen welli tlamantli, pampa tijpantis nejneltolli tlen kipia tlalnamikilistli wan sekinok kampa timitsmatiltiaj axkayotl, sekinok tlamantli tlen moneki tijmatis tlen axkana ika timokokos wan tijmokuitlawis moyawalyolis.

San temajmakaj
DISTRIBUCIÓN GRATUITA

Nawatl • Náhuatl • Nahua • Naua • Mexicano • Mexika • Mexicanero • Nawatl

Ixpowalamochtli Libro del lecturas

2ª Edición

Nijpewaltia nitlaixpowa wan nitlajkuilowa ika
kuextekapan nonawatlajtól

Empiezo a leer y escribir en mi lengua
náhuatl de la Huasteca

Nawatl • Náhuatl • Nahua • Naua • Mexicano • Mexika • Mexicanero • Nawatl • Náhuat • Nahua

Créditos a la presente edición

Coordinación académica
Sara Elena Mendoza Ortega

Compilación
Aurelia Hernández Lara
Rutilio Méndez González
Irineo Hernández Aguilar

Asesoría académica
Liv Kony Vergara Romani

Coordinación gráfica y cuidado de la edición
Greta Sánchez Muñoz
Adriana Barraza Hernández

Seguimiento al diseño
Jorge Nava Rodríguez
Ricardo Figueroa Cisneros

Seguimiento editorial
María del Carmen Cano Aguilar

Supervisión editorial
Marlik Mariaud Ricárdez

Revisión editorial
Ruth González Balvanera
Marisol Ruíz Monter

Diseño y diagramación
Ricardo Valverde González
Ricardo Pérez Rovira

Diseño de portada
Isabel Gómez Guízar

Ilustración
Octavio Jiménez Quiroz

Se agradece la participación de Margarita de la Cruz Hernández, Silvia Magally Vázquez Ricalde, Marisol Hernández Baltazar, Agustín Reyes Antonio, Flavio Fosado Torres, Nelson Martínez Barragán en la revisión de la expresión escrita del náhuatl de la Huasteca, para su regionalización en los estados de Hidalgo, San Luis Potosí y Veracruz donde opera el INEA.

Empiezo a leer y escribir en mi lengua. Náhuatl de la Huasteca. MIBES I. Libro de lecturas. D. R. 2010 ©Instituto Nacional para la Educación de los Adultos, INEA. Francisco Márquez 160, Col. Condesa, México, D.F., C.P. 06140.

Esta obra es propiedad intelectual de sus autores, y los derechos de publicación han sido legalmente transferidos al INEA. Prohibida su reproducción parcial o total por cualquier medio, sin autorización escrita de su legítimo titular de derechos.

ISBN *Modelo Educación para la Vida y el Trabajo*. Obra completa: 970-23-0274-9

ISBN *MEVyT Indígena Bilingüe con Español como Segunda Lengua*: 970-23-0500-4

ISBN *Empiezo a leer y escribir en mi lengua.* Náhuatl de la Huasteca. MIBES I. Libro de lecturas: 978-607-9033-24-8

Impreso en México

Tekpanmatilli

Ixnexitilli	5
Nomistoj	6
Patlanij totomej	7
Amo ximotlawelkawa	8
Tlatookistli	9
Yankuik xiwitl	10
¡Tetlayokoltij!	12
Wewejtlajtoli	13
Tlen se siwatl ipatij	14
¿Kenke sekij tlakamej axkiikneliyaj ininsiwaj?	17
Kemaj kinmaktilijkej inintlakualis yolkamej	19
Tekuanimej iniilwij	22
Tlalnamikilistli tijchiwaj kemaj tijtookaj sintli	24
Masakowatl ikuetlaxo	26
Kaltlakualistli	27
Mayankayopaj	30
Nawatilis ilwitl	32
Sintli	34
Ilwikixtilistli	35
Nawatilis	36
Tlalnamikilistli	37
Tlapitsanij	38

Ixnnextilli

Ni amochtli moaxka pampa titlajtowa kuextekapan nawatlajtolli wan timomachtia nechikoltlamachtilli, **Nijpewaltia nitlaixpowa wan nitlajkuilowa ika kuextekapan nonawatlajtol.**

Ipan ni ixpowalamochtli tijpantis nejtolli tlen mosentilijki pampa tinejkej ika timopajpalewis tiyejyekos titlaixpawas ika moneltlajtol, monechikoki matilistli tlen amo owij tijkuamachilis.

Tijpantis nejtolli tlen welis tikixmajtojka, tlen moijtojtok kampa tiitstok wan sekinok tlen sejkanok ewanij intlamatilis wan innemilis.

Timitstlalwiaj ximopakilismaka kemaj timomachtis xijtlalis ipan moyolo wan ipan motlalnamikilis tlen nejtolli tikixpawas wan kemaj sejkanok timomachtis iniwaya mowampoyowaj.

Nomistoj

Nijpixtok se yayawik mistoj,
kemaj mayanki nopilmistoj,
kiitski wan kikuajki se kimichij,
kemaj amijki, nikamakak ipan se kaxitl.
nopilmistoj kochi tlapaj,
kampa notata kiajkoktok yawik sintli.

Tlajkuilojketl: Aurelia Hernández Lara.

Patlanij totomej

Patlanij eyij totomej,
nikinita yawij ipan xajkaltik xalamatl,
patlantiyawij pampa kinekijya kochisej,
se teotlak sentik mowalijkaj,
ika ijonalok yejyektsij wikakachiwaj,
kejni kitlaskamatiliyaj xiwikuawitl tlen kineyantij,
wan toteko pampa kinmaka se kualli tlanestli.

Tlajkuilojketl: Aurelia Hernández Lara.

Amo ximotlawelkawa

Nowampoj, amo ximotlawelkawa, xikitski ni amochtli wan xikixtlapowa, iyolik wan seyojkatsitsij tlajkuilolli xikinnojnotstij, inijwantij mitschistokej, xikinixiti pampa inijwantij kochtokej.

Kemaj pewas titlajtos iniwaya, miak tlamantli wan tlamatlistli tijmatis wan teipan tijnekis tikintempowilis mowampoyowan, mokonewan wan moixwiwan.

Amo ximotlawelkawa.

Tlajkuilojketl: Rutilio Méndez González.

Tlatookistli

Tlatookistli kejni kiijtowaj towampoyowaj Chalinko ewanij, kemaj ipowal kitookaj chilkonetl tlen xoxojchilli. Ni tlatookistli monemilia ipan *octubre* meetstli. Kejni mosenkawa tekitl: achtowi kimakuuj chilkonetl, tlatsinsokiwiyaj wan teipaj tlatookaj. Chilmili moneki eltos tlamewalpaj. Kemaj pewaya tlaki moneki kimokuitlawiyaj kipijpiyaj pampa kuatochimej, akuatajmej wan kilimej nelnelia kitekij selchili, kuatochimej kikechkokotsaj pilchijkuatsitsij, ika tlajkoyowal, akuatajmej kikuaj selchili ika kualkaj kemaj tlatsalani wan ika teotlak kemaj wetstinemi tonatij kalakij kilimej kikuaj selchili. Yeka ni ni tekitl nelowij, ni xoxojchilli kualli chikawiya ipan *diciembre* meetstli, wajka kipewaltiaj tlatekij wan kejni monamakia xoxojchili o Chalinko chili.

Tlajkuilojketl: Aurelia Hernández Lara.

Yankuik xiwitl

Toaxtowitatawaj kiijtowaj ni yankuik xiwitl pejki kemaj motonalnamiki xiwitl, ipan tlajko yowal tlen san iyojtsij itekij *diciembre* meetstli, tlami wewejxiwitl wajka tlatsinkuitewa yankuik xiwitl, nochipa moixketsa ipan se itekij *enero* meetstli, nikaj pewa seyok nemilistli, seyok pakilistli, seyok tekipacholi wan seyok tlamasewali. Yankuik kijtosneki, tijyankuilisej toyolo, totlalnamikilis, totekij, totlajtol wan nochi tonemilis, kejni yejyektsij, xitlawak wan imelak tijwikasej toojwij ika nochi tokonewaj toikniwaj

wan toixmatkawaj, wajka ni tonalli kiijsosneki
 se weyi yolnojnotsali, se weyi yolmachili
 wan se weyi kuamachilistli, tlen kenijkatsaj
 mopejpentias, moajkoktias, momoyajtias,
 moiskaltijtias wan mochamanaltijtias
 tlalnamikilistli ipan tonemilis. Nelnelia ipan ni
 yankuik xiwitl, nochi moyankuilia, kej toteko
 moyankuilij, pampa ipan ni tonalli chikuextik
 tlakaktok wajka iyojyok kialtijkej, kiyankuilijkej,
 yeka ni tonalli mochiwa weyi ilwitl, pampa maltij
 toteko ika chopilotl, kej tikitaj ni tlalnamikilistli
 mosentokilia, yeka ipan chinanko toweyi nanawaj
 kichiawaj ajoltamali, altiloni, atoli, tsopelatl,
 wan sekinok tlamantli tlakualistli, kampa
 sentikatlakuaj moixmatinij, kampa kiselia yankuik
 xiwitl ika se tlajpaloli, ika se xochikoskatl wan
 ika se kualli tlawili. Kej tikijtowaj timoyankuiliaj
 moneki tiyankuilisej toyolo tijchiwasej kej se
 xochitl, nojkia totlakayo tijpajapakase ika selik
 xiwitinij tlen techmaka tonana tlaltipaktli, kej
 kuaxilochopilok, akachopilotl wan nejpaliy nochi
 moxakualos sansejko wan moapachos ika
 amelatl moneki se moajltikis ika walkaj kemaj
 tlatsinkuitewa yankuik xiwitl, pampa kejni sewis
 nochi tekupacholi tlen techmelajki, wan ijkinoy
 tijpewaltis yankuik xiwitl kej se yejyektsij wan
 mimiltik xochitl wan kejni yolik kawantias.

Tlajkuilojketl: Aurelia Hernández Lara.

¡Tetlayokoltij!

Se wewejtlakatl tlawel mokuesojki kemaj kiitak se telpokatl kipeyawa se tomaktik teokuawitl, se ome iixayo kiski iixtiyolko, kinekiyaya chikawak mochokilis, san moyoltetiliyki. Imanejmak kiwikak iyolmelak, kitenamijki tlatipaktli, tlachixki ipan ilwikak wan motsonojolinijki.

San iyoltipan noilwijki: —tetlayokoltij ne telpokatl, miktok itlalnamikilis, ¿welis amo kitlalmaniktijkej itatawan?

Miakej tiwewejtlakamej tijmokuitawijtiwalajkes ne teokuawitl, axtijmatij ajkeya kitoojki, tojwantij san tinmokuitlawijke.
¡Tetlayokoltij! ¡Tetlayokoltij!

Tlajkuilojketl: Rutilio Méndez González.

Wewejtlajtoli

Kiijtowaj kemaj tias milaj wan tikitás se okuilij tlaixkotonas moojtipaj, wajka nopa axkualli titekititi; santikochmiktos, san tikualantos o tlemach tijmachilis.

Kiijtowaj axkualli tikinaxixas tsikamej, pampa mitstlajchiwisej, pewas tikokotis motlakatipaj.

Kiijtowaj tlan tijtekis kuaxilotl kemaj xoxowik wan tipanos kampa se masewalli tlen kowakualotok, nopa kuaxilotl axkualli iksis.

Kiijtowaj tlaj tijneki makuali tlaeli momilaj wajka moneko achtowi titlaiyapopochwis wan tiwinoj alpichis, ijkinoy tijpewaltis titllaixtekis.

Tlajkuilojketl: Irineo Hernández Aguilar.

Tlen se siwatl ipatij

Kiijtowa wejkayatltempowalli kemaj pejki ni tlaltipaktli, kemaj toteotsij kijtojki kisenkawas nopa siwatl.

Wajka kiitak kitlamijtoya nochi tlamantli tlen tetik, tlatekiwij kemaj kisenkajki nopa tlakatl, nochi tlatlantoya axonkayaya tlen tlatekiwis, wajka moiitak ipan ni tekupacholli teipaj miak moyoltejteemoj, yani kichijki:

Kikixtijki meetstli iyawalka, tlen yamaktsij iwimolka atemolomitl, tlen sejselik kuamekaxiwiwl, tlen kej mojmolinia xiwiwl, tlen xochitiniy ininpajka, tlen kuajkualtsij itlachiyalis masatl, kej tonatij ipakilis, tlen mixtli iixayo, tlen ejekatok, tlen chichi itlatepanital, kej pilkokojsij ipinajkayo, kej palach

iweyimat kayo, tlen yamaktsij ijwio atototl wan kej itetika tsalantik tetl, iyejyekaj kej se tekwilotl wan kej xochitekuani ikualankayo, tlen tlitl itlatlikiskayo, wan iseseskayo setl nochi ni tlamantini kimajmaneloj, kisenkajki se siwatl wan kimaktili nopa tlakatl.

Ika ichikuextilya, walajki tlakatl wan kilwi.

Noteko, ni siwatsij tlen techamakatok tlawel nechkuesolmaka, kineki ma nisentlachilijto, axnechkawa noselti, nelia nelkamanalowa, san chojchokatok, paki kemaj nechkualankamanka, wan amaj niwalaj nimitskawiliki, pampa axweli nitstok iwaya!

Kualtitok, tlanankilij Toteotsij wan kejni kiselij nopa siwatl.

Kampa chikuextito sampa mokupeki tlakatl wan kiilwij: noteko, san kej nimitskuopiliko nopa siwatsij tlen techsenkawili nomomachilia tlawel noselti nitstok; ya wikayaya wan mawiltiyaya noixtenoj, ika pakilistli nechtlachiliyaya wan nechixalaxowayaya ika itlachiyalis, wetskayaya wan iwtskil kej se wikatl, senkistok nelyejyektsij wan yamaktsij mitsajasis.

Nechmokuilawiyaya wan
 nechmanawiyaya, kemaj na
 nijnekiyaya nechpakilismakayaya,
 nechkakiyaya wan
 nechatlajsojtlayaya, nochipa
 nechikneliyaya. Se kualli
 tlakayotl, Toteotsin, sampa
 nechmaka pampa tlaj axiwaya
 axweli niitstok.

Nikitajka, kiiytoj Toteotsin,
 amaj tijpatiita iyeknemilis,
 tlen tikijtowa nechpaktia,
 kualtitok, sampa tijpixtos pampa ta
 nimitssenkawilij, san tlen kena amo
 xikilkawas, xijmokuilawis, xikiknelis,
 xijtepanitas, xijmanawis wan xijpatiita,
 pampa tlaj axtijchiwas ayok welis
 iwaya tiitstos.

Tlanechikojketl:
 Aurelia Hernández Lara.

¿Kenke sekij tlakamej axkiikneliaj ininsiwaj?

Ipan ni tlaltipaktli itstokej tlakamej monelokichmatij mosiwaajwaj, mosiwatewiaj, mosiwatotokaj, mosiwakawaj, mokonetewiaj, sekij kijtowaj pampa moiwintiyaj, sekij pampa mosisiniaj wan sekij pampa axsiwaikneliaj, nelia ni se kuesolli kemaj se siwatl kejni kimelawa pampa tlaijiyowiaj ika inpilkonewaj, san majmajkayopaj motlamaka wan kintlamaka ikonewaj, nelnelia tekuesoj kemaj se tenantli

konewatantiaj mochololtia momanawitij neka
kaltsintlaj, nekaj tekalikaj, neka kuatentli, ne
techaj kinkochtekati ipilkonewaj. Nelia miak
siwamej tlamasejkej o tlamasewaj, neya tonali,
siwamej san mokajkej ma kintewikaj pampa
majmawiyayaj, pamapa axakan kinmanawiyaya,
kejkinewiyayaj kinchiwasej, kinkuatijtilanayayaj,
kinkuajtejtetsonayayaj, kintelesayayaj,
kinwataniyayaj, kinkuatopewayayaj,
kinwitekiyayaj, kinkuapewayayaj, ika
waltoniliya tlakayo kokoxtok kejni kitixiliyaya
mosijsinijkatlakatl waj kejni motlaamakayaya ika
ipilkonewaj.

Kejni kitekipanowaj miak siwamej,
mochojchokiliaj wan, mowejyoltiaj pampa
axkinejkej kinsosolosej ininkonewaj wan kinejkej
ma momachtikaj.

Neya axonkayaya kampa momanawisej
siwamej, yeka tlakamej mopakiltijkej se siwatl
kiitayayaj kej se tlasoli kej se ajawili. Amaj
mopatlako tonali, kej tikitaj, amaj onkaj tlanawatili
tlen kimanawiya siwatl, axakaj welis kitewis
se siwatl, ankij kiixpanos tlanawatili kiselis
se tlatsakuiltili. Wan nelia se siwatl axeltok
kitewisej, se siwatl moneki kiiknelisej tlaj iwewej
axkitlajsojtla, tlanawatilli eltok kimanawis.

Tlanechikojketl: Aurelia Hernández Lara.

Kemaj kinmaktilijkej inintlakualis yolkamej

Se tonal toteotsij kinsentilij nochi yolkamej
wan sensetsitsij kintlajtlanijtiyajki tlaya
tlakualistli ika mopanoltisej. Achtowi kinoski

tsopilotl wan kitlajtlanij. ¿Tlaya tlakualistli ika tijneki timopanoltis?, tlanankilij tsopilotl, na nijneki nimopanoltis ika nakatl, toteotsij kijtoj, kualtitok, ta tijkuas nakatl tlen nempolijtojka, Tielis titlachpanketl. Teipaj kinoski nopa chichi wan nojkia kitlajtlanij: ¿ta tlaya ika tijneki timotlamakas?, tlanakilij chichi, na nijneki nijkuas san tlen nechmakasej notekowaj, na axnijneki nitekitis san nijneki nijmokuitlawis kalli, kejni toteotsij kiilwij, timokawas tikalmokuitlawijketl.

Pitsotl no kinoski, kitlajtlanij, ¿tlaya ika tijneki timopanoltis pitsotl?, pitsotl tlankilij, na nijneki san nitlakuas wan kemaj nimotomawas ma nechmiktikaj wan ma nechakuakaj, toteotsij kiijtoj kualtitok, yajaya nopa tielis tlen ta tijneki.

Kawayoj nojkia kinotskej, toteotsij kitlajtlanij, ¿kawayoj ika tlaya tijneki timotlakualtis?, tlankilij kawayoj, na nijneki nimotlakualtis ika sakatl wan xiwitinij kejni nitetik nielis, san tlen kena axnijneki manechkuakaj, toteotsij kiijtoj kualtitok, ta tikimpaleuis tlakamej ipan etik tekittl, ta tielis titlapalewijketl.

San iyojtsij kinotskej witsitsilij, ika miak
tlatepanitalli monechkawito, toteotsij kitlajtlanij,
¿tlaya tijneki ika timotlakualtis witsitsilij?,
witsitsilij tlanankilij, na nijneki niyoltos ika
xochiatl, toteotsij ika yejyektsij kinankilij, kualtitok
witsitsilij ta timokawas tixochiatliketl wan se tonal
kualli tiasiti notlaixpan.

Sekij yolkamej mocholojtijkej axkinejkej
monechkawisej, kej nopa masatl, kuachakalij,
kuatochij, piyo, totolij wakax, akuatajtli, toteotsij
kijtoj, tlen ne mochololtijkej inijuantij kinmiktisej
kinchiwasej tlakualli wan kinkuasej.

Tlajkuilojketl: Aurelia Hernández Lara.

Kemaj tlapitsanij tlankej
 tlapitsaj, axkanelimej
 tlakualchijchijkej kampa
 mosewisej wan kikuasej
 nakatl tlen kitemotoj.

Teipaj asito se sawayoj
 chicha, itokaj koto kualli
 mayantok, kiitak miyak
 omitl tepejtok tlen kikajtejkej
 kemaj tlakuajkej tekuanimej,
 kemaj monechkawij kineki
 kitlalanas se omitl, kitoyajki
 winoj tlen eltoya ipan lemetej
 wan kejnopa pejki kikua omitl,
 teipaj iwintik nopa chichi
 wan pejki kinajwa nochi tlen
 ilwichiwayayaj wan kejnopa
 tlanki nopa ilwitl.

Tlajkuilojketl:
 Irineo Hernández Aguilar.

Tlalnamikilistli tijchiwaj kemaj tijtookaj sintli

Kemaj titokasejya ipan xopanmili, tijtemowaj kuatitlamitl o milkawali kampa tlachikil ipan itlamiyajya tlen metstli *abril*, se kuatsimpeyawa o tlaixwiteki, teipaj titlatenochpanaj tla axtijchiwasej ni welis panos kuatitlaj o temilaj, tijchiaj kemaj wajkia tijtlatiaj, kemaj tijtlatiyajya teipaj tijchiaj ma tlaawetsiki.

Masewalmej wejweyintin kitlapejpeniyaj sinyolotl, kitejtemowaj tlen wejweyi sinmolotl wan kioyaj tlen tlahtlajko pajpatlaktik sintlakochtli, kikawaj tlen itejtenoj simolotl, kejnopa tlachiwaj kichixtokej xopanatl.

Sintlil xinachtli kiapachoa wan kiazokui ipan se chikiwitl tlen tlatsintlaj kipejpechtitokej ika pajpatlaktik xiwitl ika yanopa moseselijtos wan mototoniljtos xinachtli ika inij nimantsij pewas ixwas ni sinyolotl, nojkia tijtemojtiasejya tokowani ika ikuayo.

Ipan ni lajlamikilistli motekiwia pantsij, winoj, iyatl, kafe, se weyi kuapelechij chichiltik, tsopelik atl wan cerveza; nochi ni tlamantli motlajtlalia ipan tlaixpamitl tlen se ichaj, kitlatiaj kantelaj iixtenoj *san Isidro Labrador*.

Kemaj pewaya tlaawetsi miltekitiketl ininwaya tlen kipalewisej pewaj kitokaj xinachtli, tlen miltekojtli kitlalia nochi ipan tlali tlen ika kitlamakas, tlatsikuiniya ika winoj itejtenoj milaj wan tlaonij sansempa ika miltekitinij nopa piyo kichijchiwaj ika chili chichiltik san iayo, kikua pantsij wan kichichinaj iyatl, tlen tlawijeikaj nochi moneki tlamis, kemaj tlamisejya kitlaltoktewaj se piltamaltsij santixtli kiplas piyo iyolo wan nikaj tlami ni lajlamikilistli.

Tlajkuilojketl: Irineo Hernández Aguilar.

Masakowatl ikuetlaxo

Se tonali tlaixtekiyayaj tetat iwaya ikonej kampa milchiwasej kitokaskiaj sintli, kiasitoj se tetsakualli kampa nelia tilawak xiwitl wan kuamekayoj, nelneliyaya san timajmawis kemaj kiixwitektiyajkej xiwitinij kiwalitakej wetstok se weyi wan weweyak masakowatl, nesiyaya temajmatijtik pampa iweweyaka eliyaya se eyi mapelli, pejki tiyachichinaj wan tikilpitsaj ika iyapoktli, kejnopa axtlen kichijki, tikitskijkej, tijkalakijkej koxtalko, tikijyomiktijkej, tijxipejkej wan ikuetlaxo titlanawatijkej makikuasenkawakaj, kualli tlaixlawilli techtenkawiliyayaj, tojwantij tomokawijkej teipaj titlanawatijkej majtlaktli kuetlaxmextlakuayolli, ajkia motlaliliyaya yejyektsij kinextiyaya, sekinok nojkia kinekiyayaj kichiawasej kitemowayayaj se weyi kowatl sanke axkemaj kiasikej.

Tlajkuilojketl: Irineo Hernández Aguilar.

Chinanko: Huazalinguillo, Huautla.

Kemaj elki: agosto 1978.

Kaltlakualistli

Tojwantij tikaltlakuajkej yalowa, tijmatkej kej se weyi ilwitl, nochi toteixmatkawaj timonechikojkej.

Notata kinnotski nochi flanejmej tlen kipalewijkej kalchijkej. Kuajkualtsij tochaj tijpixtokej namaj, yeka tiyolpakij. Nonana wan noawiwaj mopalewijkej kinimiktijkej nawij kualpelechmej wan kinchijkej wejweyi ixpepechtli.

Ijnaltsij tiisakej tojwantij, flasakakej ika miaj pakilistli. Nechka tlajkotona asiko nochaj se tlachixketl, se wewentsij nelkualli iyolo, notata kamanaltik iwaya.

Noweyitata yejyektsitsij xochikostli kichijki,
nomachikniwaj na wan tijpalewijkej tisosokej
sempowalxochitl. Teipaj kixixinki se achi kuawitl
tlen teokuawitl, kinchijchijki pilkuamapeltsitsij
wan kinxochiyotijki.

Nechka tlajkotona kikixtijkej ixpepechtli, san
pokejtok, ajwiak mijmiotia ipokyo.

Nijtlachilijtok notata kiketski ome
pilkuamapeltsitsij kaltsompaj, kintlachiyaltij ika
siwatlampaj. Teipan kintlejkoltikij se weyi tamalli.
Tlachixketl nojkia itstoya nopanoj. Kualli nijkajki
kenijkatsaj tlajtlatojki, pampa nopanoj nechka
niitstoya.

Kema tlanki tlanojnotsa tlachixketl, notata
pejki kimimilowa ixpepechtli kaltsompaj, teipan
kimajkatejki ma wetsti tlalchi, sekij telpokamej
san kichixtoyaj ma wetsti ixpepechtli, san kej
wetsti nimaj kitlalankej wan kitlalochtikey ne
kuatenoj, nepa kikuatoj.

Teipaj tipanokej kalijtik, nomponaj
tlateixpantijki tlachixketl, kitlalijki kuamapeltinij,
sempowalxochitl, kantelaj, kopalij,
popochkomitl, iyatlaxaxanolli, winoj wan
tlajtsoyoj tlaxkalyoyomitl. Nochi tikonemej san
titlakaktoyaj, pampa notata kej nopa techilwijtoya
ma axtipasolnemikaj kemaj mochiwa se tekitl o
kema wejweyintin motekiwiaj.

Tlachixketl tlakaajki ipan nawi kaltech, teipaj
nochi technotskej ma titlatsikuinikaj ika winoj
ipan tlaltepak, teipaj tlanawatijki ma tijkuakaj
ixpepechtli.

¡Nelia ajwiyak ixpepechtli!

Nama mojmotla tikilnamikij kenijkatsaj
tijtlakualtijkej tochan, pilkuamapeltsitsij noja
majmantok kaltsompan wan sekij kinajkokuito
nonana ne kalmapiijyaj.

Tlajkuilojketl:
Rutilio Méndez González.

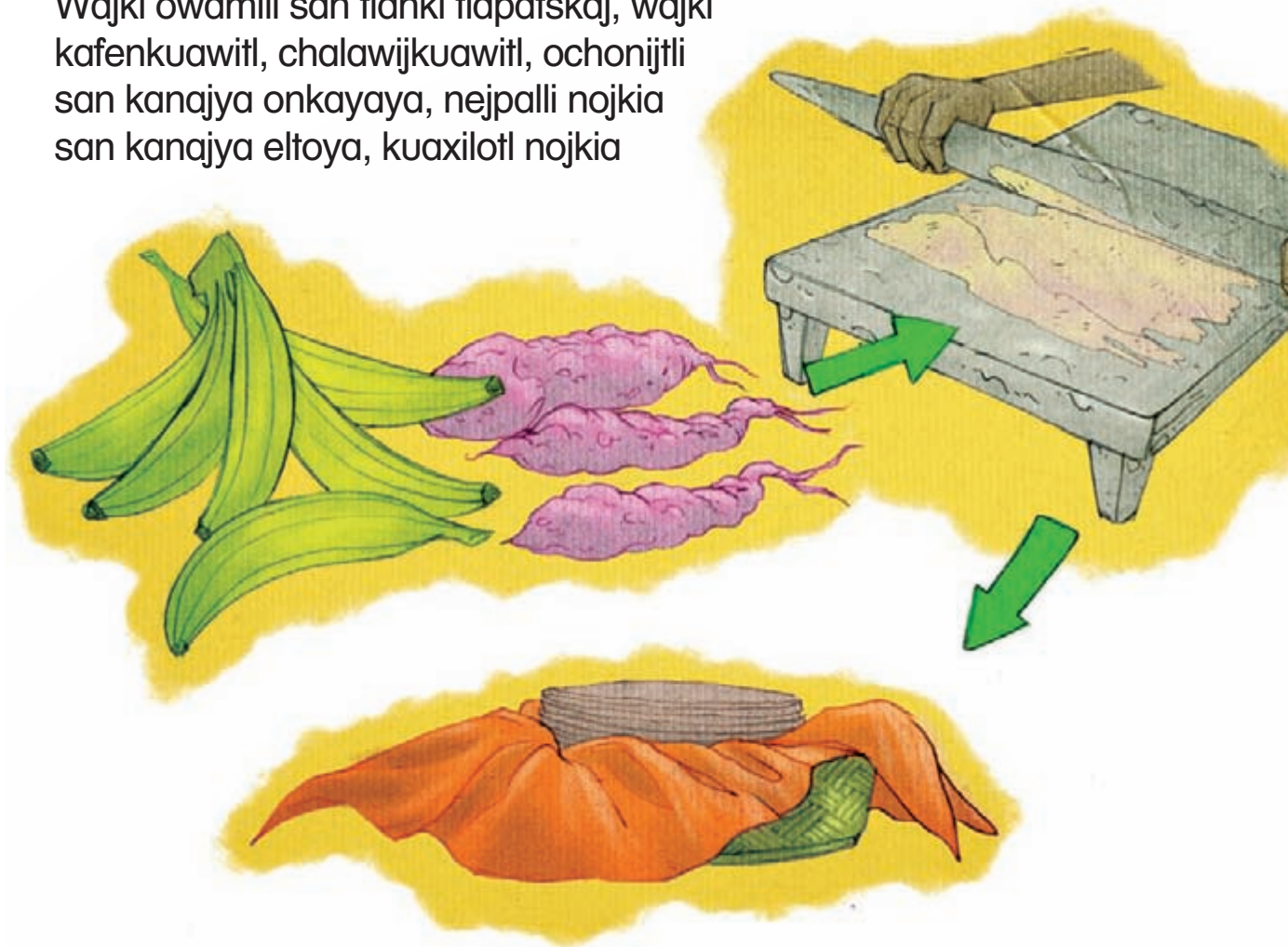

Mayankayopaj

Kiijtowaj toweyitatawaj kipia miyak xiwitl, pejki se tonalli, tlawel tona, sekij kiijtowaj moketski tonatij, tonak se tonalli, teipa seyok tonalli, ijkianopa tonak makuilli, majtlaktli, se meetstli, ome meetstli, eyi, nawi, makuilli, chikuasej chikome, chikueyi metstli.

Toweyitatawaj ayok kimatiyayaj tlake kichiwasej, pampa tlawajki nochi tlen onkayaya.

Wajki owamili san tlanki tlapatskaj, wajki kafenkuawitl, chalawijkuawitl, ochonijitli san kanajya onkayaya, nejpalli nojkia san kanajya eltoya, kuaxilotl nojkia

tlanki, san kanajya noja ijkatoya ikuayo, kampa
kitokayayaj sintli ayok ixwayaya pampa tlalli waktok,
tlaltipaktli nelia san tlatlapakatok, atemitl san kanajya
mokajtiyajtoya pilatsij.

Nochi masewalmej pejkej momajmatiaj pampa
ayokonkayaya flake kikuasej.

Sekij tatamej pejkej kitemowaj tlen kikuasej,
nikaj nechka ax kiasiyayaj, wajka pejkej yawij
ontekitij wejka, san ikxinejnemiyayaj pampa
wajka axonkayaya teposkawayoj.

Ontekitiyayaj kampa sakamilaj, miltekitiyayaj,
axkitlaniyayaj tomij, kintlaxtlawiyaya ika sintli, etl,
chili, tlen tlakualistli.

Masewalmej tlen axkiasiyayaj tekittl,
kontemowayayaj selkuaxilotl kimanelowayayaj
ika kekexkitl wan kemaj axkiasiyayaj ni kamojtli
wajka kikixtiliyaya iteso ika kimanelowaj wan
ijkiampa kichiwayayaj tlaxkalli tlen kikuayayaj.

Tlajkuilojketl: Irineo Hernández Aguilar.

Nawatilis ilwitl

Ni Kuextekapan *Hgo*. Tlatilantli mochiwa nelkuajkualtsin nawatilis ilwuitl, kej ni tikixmatij wan kijtowaj totatawaj ni ilwitl san kemaj moilnamiktiwalaj, san tlen kena ax kipia se tonalli kemaj mosenkawa, kemantika mochiwaj ipan *febrero* meetstli wan kematika ipan *marzo* meetstli, ipan ni nawatilis asij tomijkawaj tlen san kinmijtijkej tlen axmijkej ika kokolistli, yeka, tojwantij tikinseliyaj ika sakawill wan ika xojjolin. Ipan ni ilwitl mijtotiaj mekojmej wan kiawiltiaj tesiskakawatl. Ni tesiskakawatl kipaj ika miak tlamantli tlapalli, kitemitiaj ika amatlatixtli, wan telpokamej, ichpokamej konemej mopitsiniliaj tesiskakawat inintsontekontipan. Ipan nawatilis axke yawij miktlanpan san tlateixpantiyaj kalijtik. Ipan sekij chinanko tlatilanketl, nelnelia nochi mokuikuilowaj wan nochi mijtotiaj, kalnemij ika tlapitsanij. Wan kanajya san mijtotiaj mekojmej wan masewalmej san tlamawisowaj wan mopitsiniliyaj tesiskakawatl, san kakistitok kampa mijtotiaj mekojmej pampa san tsajtsitokej, kipitsaj kuakuajtli, momapitsaj. Neka chinankomej tlen tlatilantli Kuajtlan nenelneliya kualli kichiway ni nawatilis ilwitl, mokuikuilowaj tlakamej wan okichpilmej ika tlili, pejmoch ipajka wan se tlakat, senkistok mopolowaj sokitl, ni kiiwiyaj tepechichi, nojkia kisenkawaj kuajkualtsij ininkuachikil wan kikuikuilowaj se pilkuatsin tlen ika mokotonilian ininkuachikil kemaj mijtotiaj, kiixnextiaj kej mijkej tomijkawaj ipan se kualantli.

Se tlakatl tlen kinyakana mekojmej mijtotia
tlatlajko kiitskitok se chipawak pantli, ni chipawak
pantli kiijsosneki ma tlami temiktijkayotl wan ma
onkaj kualnemilistli.

Tlajkuilojketl: Aurelia Hernández Lara.

Sintli

Sintli tijchijtokej tosentlakualis, ika timoskaltijtokej, kej tokoliwaj wan totatawaj, yeka ni pilsintsij tlawel tlasojtli. Topilkonewaj tikinilwaj ma kimokuitlawikan wan ma kitlepanitakaj, amo san kampawelli ma kiajkokuikaj, ma amo ipan mokejketsakaj, pampa yaya technakayotijtök.

Ma tijtlasojtlakan tonana tlaltipaktli, ya techmakatok pilsintsin tlen ika tiyoltokej.

Miak tlamantli pilsintsitsin techkawilijtejtekej totatawaj: pojpoloj, pichisintli, kakawasintli, sintojtopoktli, nojkia miak tlapalli; kostik, chipawak, yawitl, akostik, chilkostik, chichiltik.

Tlajkuilojketl: Rutilio Méndez González.

Ilwikixtilistli

Se xiwijtlaya kitekiwajtlalijkej notlajtsin Marcos, kitekipanos santojtsin, yeka namaj motejteemowa iwaya itekiwaj Goyo. Ilwikixtisej ipan eyi itekij meetstli *mayo*. Weyi tekiwajkayotl kininmakakej masewalmej, yeka moneki nelia kipiasej inyolo wan tlatlepanitalistli ika inchinanko wan inwanpoyowaj.

Se xiwitl mokuatotonij tekij, iyolik kinechikojtijawij tlen ika ilwikixtisen, pampa miak tlanotsalmej kintlamakasej, yeka kintomawaj se omej pitsomej, wan nojkia kinkowaj totolimej.

Nojkia kintlanewij tlapitsanij, mijtotianij, tisinij, tlakualchiwanij, xochichiwanij wan tlachijchiwanij.

Kikojkejya tlatopontli, tlixochiawiltistli, winoj wan nochi tlen tlatekiwaj.

Keman tekipanojkejya, masewalmej kintlepanitaj wan mochiwaj wewejtlakatlmej.

Tlajkuilojketl: Rutilio
Méndez González.

Nawatilis

Notlajtsin Manuel wan ichanewaj tlanechiwaj tlen flatekiwasej ipan nawatilis ilwitl. Nomachikniwan Lola wan Julia isenxiwitiaj kitemaj sakawilli wan xokolli yeka Juan, ika tonalli tlaachtowia kikualtlalijki kopilli *horno*.

Noawi Juana, kualli kinmachtijtök nomachikniwan kenijkatsaj kichiwarej sakawili, kinilwijtok achtowi ma kitekpanakaj tlatatsayaktli iksoṭl, iixko ma kipajpatlawakaj se kaxtolli iswatl; noponaj ma kipachanikaj tixtli wan se achi pitsonakatṭl, piyonakatṭl o totolnakatṭl, teipaj kiixpikisej wan kiijilpisen ika iksoṭl tlen achtowi kitlaliṭkej.

Noawi kinilwia nomachkniwaj ma axkiilkawakan ni nemilistli.

Tlajkuilojki: Rutilio Méndez González.

Tlalnamiikilistli

Amo timoxixas momilaj, pampa yolis kuitlakochij.

Amo titechijchas, pampa tixiyotis.

Amo tikalakis ipan chikiwitl, pampa mitskuas chichi.

Amo timosewis kaltenkuatipan, pampa titlatsiwis.

Amo tijtlatis olotl, pampa tikuaichiwiis.

Amo titlakuas ipan chachapalli, pampa kemaj timosiwajtis tlakiyawis.

Amo titlankuanejnemis, pampa mikis monana.

Amo timometsochpanas, pampa timokuilis kawalsiwatl.

Amo timokostis kuamamani, pampa timokuapechis.

Xijtooka xochitl, wan xochitl tijtekis.

Tlaj axtijneki ma mitskokolikaj, wajka amo titekokolis.

Tlajkuilojketl: Rutilio Méndez González.

Tlapitsanij

Ipan nochinanko Huitsotlako, mokuatotonijkej wewejtlakamej kikojkej tlapitstinij ipan 1938 (nawi tsontli, kaxtolpowali, sempowalij wan chikueyi), xiwitl.

Kiijtowaj monechikojkej se omej wewejtlakamej wan moyolnojnotskej, pampa ipan inyolo nochipa kipiayaj se weyi pakilistli, inkonewaj nojkia kiamatiyayaj mijtotise ipan se ilwikixtilistli,

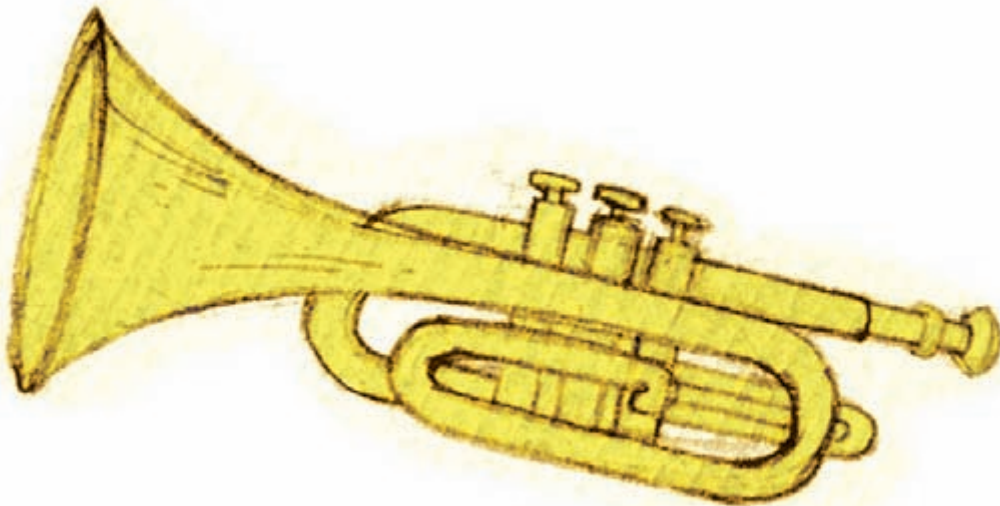

yeka motemachijkej motominkixtijkej wan yajkej
tekiwajmej tlakowatoj.

San ixinejnenkej se omej tlakamej, kiwikakej
istakteokuitlatomin ipan se pilkaxajtsij, ijkinos
asitoj Tlahuelompa kampa tlapitschiwan.

Keman kikuepilitoj, tlakamej nochi ixikokojtokej
asikoj, se weyi pakilistli mochijki, kinnamikej ika
miyak xochitl, monechikojkej wewejtlakamej,
ilamatsitsij, telpokamej, ichpokamej wan
konemej. Teipan kitlanejkej Fidencio Martínez,
atekoskoewa ma kinmachi tlapitsasej,
ijkinoj kinmachiiki yejyektsitsij kuikatl, kej:
akatsanatototl, pilelotsin, xichipitsawatl,
xochitepejketl, wan sekinok...

Tlajkuilojketl: Rutilio Méndez González.

[illegible]